

Modernite ve Kapitalizm

TOPLUMSAL DEĞİŞME

Değişme, belirli bir dönem içinde, toplumsal ve doğal yaşam ile insan tutum ve davranışlarında gerçekleşen farklılaşmayı ifade eden bir kavramdır. **Toplumsal değişme** ise sosyolojik açıdan, toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen kurumların, tarihsel bir süreç içerisinde değişmesini kapsamaktadır. Bu değişmeler birey ve grupların davranışlarına yansımakta ve toplumsal norm ve değerlerin farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu anlamda toplumsal değişme, toplumlararası ilişki ve etkileşimlerin niteliğini ve içeriğini belirlemektedir.

Toplumsal değişme kavramı ilerleme, kalkınma ve gelişme kavramlarıyla yakından ilişkili bir şekilde kullanılmaktadır. Bu kavramlarla ilişkili olmakla birlikte toplumsal değişme kavramı, anlam açısından önemli farklılıklar taşımaktadır.

Toplumsal değişme kavramı, herhangi bir değer yargısı içermemektedir. Buna karşın ilerleme, kalkınma ve gelişme kavramları değer yargısı içeren, belirli bir amaca yönelik olan bir değişmeyi vurgulamaktadırlar. Ekonomik göstergelerle ifade edilen ve daha çok ekonomi ile ilgili olan kalkınma ve gelişme kavramları, bazı ekonomik ölçütlere göre toplumsal değişmenin yön ve niteliğini göstermektedirler. Bu anlamda kalkınma ve gelişme kavramları, toplumsal değişmenin ancak bir kısmını açıklamaktadırlar. Toplumsal değişme, belirli bir toplumsal gerçeği bütün değer yargılarından arınmış bir biçimde ifade etmekte ve özel durum ya da görünümleri bütün olarak kapsayacak bir şekilde anlatan, evrensel ve nesnel bir anlam taşımaktadır. Ayrıca evrim, başkalaşma, devrim gibi kavramlar toplumsal, siyasal ve kültürel anlamda ele alındığında, değişimin özel biçimleri olarak değerlendirilebilmektedir (Tolan, 1983, s.276-277).

Toplumsal değişmeyi etkileyen bazı unsurlar bulunmaktadır. Coğrafi yapıda görülen toprakların verimliliği, doğal felaketler, iklim değişikliği gibi *fiziksel çevre faktörleri*; coğrafi keşifler, yayılma gibi *kültürel faktörler*; pusulanın, matbaanın, buharlı makinelerin icadı, elektrik, telefon, bilgisayar kullanımı gibi *teknolojik faktörler*; hızlı nüfus artışı, göç gibi *demografik faktörler*, toplumsal değişmeyi etkileyen ve birbirleriyle ilişki içinde yer alan unsurlardır.

Toplumsal değişme, toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının, toplumsal kurumların, birey ve grup davranışlarının, toplumsal norm ve değerlerin tarihsel olarak geçirdiği farklılaşma ve dönüşüm sürecidir.

Toplumsal değişmeyi etkileyen faktörler arasında görülen ilişkilere örnek veriniz.

Toplumsal değişmeyi etkileyen faktörler ve aralarındaki ilişkiler açısından bir değerlendirme yapıldığında, toplumların durağan kalamadıklarını, bununla birlikte ilerleme, hareket ya da dönüşüm gibi farklı değişim biçimleriyle tarihsel süreç içerisinde yer aldıklarını söylemek mümkün olmaktadır. Bu nedenle toplumsal değişme, kaçınılmaz ve evrensel bir süreç olarak kabul edilmektedir.

Toplumsal değişme, toplumların farklı bölgelerinde, farklı toplumsal unsurlar üzerinde, farklı hız ve zamanda gerçekleşmektedir. Toplumsal kurum ya da unsurların bazıları değişmeden diğerlerine göre daha az etkilenirken, bazıları ise çabuk ve köklü bir biçimde etkilenmekte ve aynı zamanda ilişkide bulunduğu diğer kurum ve unsurları da kendisiyle birlikte değişime sürüklemektedir. Toplumsal değişme aşamalar şeklinde, düzenli bir biçimde ortaya çıkabileceği gibi, çok hızlı ve düzensiz bir biçimde de meydana gelebilmektedir.

Toplumsal değişme, günümüzde sosyoloji disiplininin çalışma konularından biri olarak kabul edilirken, sosyolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına ve gelişmesine, 18. yüzyılda kökleri Batı Avrupa'ya dayanan büyük toplumsal değişimler ve dönüşümler yol açmıştır.

AYDINLANMA

Aydınlanma, 17. ve 18. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan, toplumsal düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasını ifade eden ve kökleri önceki yüzyıllarda oluşan Rönesans ve Reformasyona dayanan bir düşünce hareketidir.

Fransa'da başlayan ve daha sonra diğer Avrupa devletlerine yayılan Aydınlanma düşüncesi, Hıristiyanlığın hâkimiyetindeki geleneksel dünya görüşü temelinde kökleşmiş olan anlayışa karşı gelişen bir harekettir. Dünyayı anlama yolu olarak batıl inanç ve doğaüstü inancını reddeden Aydınlanma düşüncesi, insan, toplum ve doğa hakkında yeni bir düşünce çerçevesinin yaratılmasını ifade etmektedir.

Aydınlanma düşüncesi, cehalet ve batıl inancın, insanlığın bütün sefaletinin kaynağı olduğunu ifade etmiş, bu durumun ancak bilgi, akıl ve bilimle ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda Aydınlanma düşüncesi, cehaletin yerine bilimsel bilginin, sınırsız insani ilerlemenin yolunu açacağını savunmuştur. Bu anlamda *rasyonel* (akılcı) *düşünce*, toplumsal hayat üzerindeki egemen gelenek ve dinsel sistemlerin otoritesini sorgulamış, bu otoritenin geliştirdiği kurumlara karşı yeni bir düşünce biçimini ileri sürmüştür. Toplumsal düzen fikrinin, metafizik sisteme göre değil, akla ve gözlem yoluyla üretilen verilere dayanan bir süreç içinde açıklanabileceğini savunmuştur. Rasyonel düşünce, doğanın düzeni, doğa kanunları ve insan doğasını içeren doğa kavramını temel almış ve bireyi, toplumsal hayata katılmakla birlikte doğanın düzenine ait olarak kabul etmiştir. Bununla beraber ilerleme kavramı, yol gösteren düşüncelerden biri olarak ele alınmıştır (Outhwaite, 2006, s.199-200).

Aydınlanma, birçok açıdan geleneksel ve modern toplumun olumlu ve olumsuz özellikleri ile ilgili olarak ortaya çıkan tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Geleneksel toplumların dayanaklarını oluşturan cehaletin ve batıl inancın ana kaynakları din, otoriter yönetim, çiftçi ve köylülerin basit bakış açıları, gelenek ve görenekler, efsaneler olarak tanımlanmıştır. Aydınlanma düşünürlerine göre, bu özellikler temelinde geleneksel toplumlar, özgürlük, mutluluk ve insani ilerleme için bir engel oluşturmaktadırlar (Hollinger, 2005, s.11).

İlerleme fikri temelinde gelişen ve gelenekten kopuşu hedefleyen Aydınlanma düşüncesi, öncelikle "insanları zincirlerinden kurtarmak amacıyla bilginin ve toplumsal örgütlenmenin mistik ve kutsal kabuğunu kırmayı" amaçlayan laik bir harekettir (Harvey, 1997, s.26).

Aydınlanma, doğa ve toplum hakkında bir düşünce biçimi sağlayan, birbirleriyle ilişkili değerler ve düşüncelerden oluşmaktadır.

Aydınlanma düşüncesi, toplumda egemen olan geleneğe ve dini sistemlere dayalı dünya görüşüne karşı akıl ve bilime dayalı olarak ileri sürülen yeni bir düşünce sistemini ifade etmektedir.

Aydınlanma düşüncesinin temel ilkeleri nelerdir?

Aydınlanma düşüncesinin insan hayatını iyileştirmek için ortaya koyduğu program, “gelecekteki kültürel ve politik mücadeleler için bir hareket noktası” oluşturmaktadır. Bu programın temel ilkeleri şu iddialara dayanmaktadır:

1. İnsanlığın epistemolojik birliğinin sağlanması, bütün insan varlıklarının evrensel olarak geçerli bir yöntemin oluşturduğu bir temel üzerinde mümkün olacaktır. Bu epistemolojik birlik, insanlık tarafından rasyonel olarak onaylanan ve kabul edilebilen inançlar kümesi halinde bir araya getirilebilecektir.
2. İnsanlığın evrensel akıl ve moral ilkeleri, her yerde bütün akıllı varlıklar için bağlayıcı konumda bulunmaktadır. Bu ilkeler, davranış ve yargı bakımından insanlığa rehberlik etmekte ve standartlar sağlamaktadır.
3. Belirlenen bu hedeflerle çelişkili olan ya da bu amaçlara engel olan inançlar, değerler, iddialar, insanın ilerlemesi ve mutluluğu için bir engel oluşturmaktadır. Sadece bilim ve evrensel değerlere dayanan bir toplum, gerçekten özgür ve rasyonel bir toplumdur. Bu anlamda, yalnızca böyle bir toplumun üyeleri mutlu olabilir.
4. Hakikat insanı özgür kılacaktır. Mutsuzluğun ve ahlâksızlığın nedeni bilgisizliktir. Bu nedenle insan, kendisi ve dünya hakkında ne kadar çok şey bilirse hayatı da o kadar iyi olacaktır (Hollinger, 2005, s.17-18).

Aydınlanma Düşünürleri

Aydınlanma projesinin temeli, dünyanın eğer doğru bir biçimde resmedilir ve temsil edilebilirse kontrol altına alınabileceği ve akılcı bir biçimde düzenlenebileceği varsayımına dayanmaktadır. Bütün bilimsel çabalar, bu tek bir doğru temsil tarzına erişmek için gösterilmiştir. Aydınlanma, bu doğru tarzı keşfedilebilirse hedeflerine ulaşmış olacaktır. Bu düşünce biçimi, Voltaire, d’Alembert, Hume, Saint Simon, Auguste Comte gibi farklı Aydınlanma düşünürleri tarafından paylaşılmıştır (Harvey, 1997, s.42).

Aydınlanma düşünürlerinin insan doğası, toplumsal yapı ve ilişkiler, toplumsal örgütlenme, ilerleme ve gelişme konuları üzerinde çalışmaları bulunmaktadır.

Thomas Hobbes, birey ve toplum arasındaki ilişki temelinde insan doğası ile ilgilenmiş ve insanların birlikte yaşama eğilimlerinin olmadığını, “insan insanın kurdudur” sözleriyle belirtmiştir. Hobbes’a göre, zenginlik, toplumsal saygınlık ve iktidar için sürekli bir rekabet içerisinde bulunan insanlar, bu mücadele sürecinin kendi yaşam ve çıkarlarıyla aynı yönde oluşmadığını kavramış, karşılıklı görev ve sorumluluğa dayanan toplumsal bir sözleşmenin gerekli olduğunu fark etmişlerdir. Bu sözleşme ihtiyacı, onları devlet düzeyinde örgütlenmeye kadar ulaştırmıştır.

John Locke, Hobbes’un insan doğası hakkındaki bu görüşlerine katılmamaktadır. Locke’a göre bireyler, doğal hakları olan eşitlik ve özgürlük içerisinde ve barış ortamında yaşamaktadırlar. En temel doğal hak ise, insanların çalışması sonucunda ortaya çıkan mülkiyet hakkıdır. Bir örgütlenme olarak devlet, bireylerin bu haklarını korumak üzere, insanlar tarafından bir sözleşmeyle kurulmuştur (Tolan, 1983, s.5-6). Bu bağlamda, insan doğasıyla ilgilenen bir başka Aydınlanma düşünürü de

Jean Jacques Rousseau’dur. Rousseau, Hobbes’un iddia ettiği toplumun bir sözleşmeden doğduğu fikrini kabul etmekle birlikte, bu sözleşmenin Hobbes’un belirttiği koşullardan farklı bir şekilde oluştuğunu savunmaktadır.

Rousseau bireyin, doğanın değil toplumun bir ürünü olması nedeniyle davranışlarının toplumsal kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Bir toplulukta insanın kendi çıkarlarından önce, ortak bir çıkar aracılığıyla bir arada bulunduğunu ve toplumun bir sözleşmenin ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Rousseau, birey ve toplum arasındaki bu eylemi “toplumsal sözleşme” kavramıyla ifade etmiştir (Szacki, 1979, s.62-64).

Aydınlanma düşüncesiyle yeniden tanımlanan insan doğasının kuramını oluşturan düşünür ise **David Hume**'dur. Hume, insan doğasının toplumun içinde şekillenen toplumsallık biçimlerini incelemiş ve insanın eylemini, sürekli başkalarının eylemine yönelik olması sebebiyle ‘toplumsal’ özellikli olarak tanımlamıştır. Baron de Montesquieu ise toplum yapısı ve yönetim biçimleriyle ilgilenmiştir. Toplumunu, yapısal bir bütün olarak tanımlamış ve yönetim biçimlerini ideal tipler, başka bir ifade ile mantıksal kurgular olarak ele almıştır. Montesquieu toplumu, temel unsurları iklim ve coğrafya olan bir sistem olarak görmüş, bu unsurların toplumsal yapıya katkısını çözümlemeye çalışmıştır. Bir diğer Aydınlanma düşünürü Voltaire bilim, düşünce özgürlüğü ve adalet konularında yazılar yazmış, akıl ve bilginin uygulanması aracılığıyla toplumların nasıl ilerleyeceği konusunda çalışmalar yapmıştır. Toplumsal tabakalaşmanın işbölümü ile ilişkisi ve emeğin yabancılaşması konularında ise Adam Ferguson'un çalışmaları bulunmaktadır. Ferguson, insanın ilerleme kaynaklarından birinin sanayiye dayalı gelişim olduğunu ileri sürerek, bunun aynı zamanda yabancılaşmaya da neden olduğunu belirtmiştir (Hamilton, 1996; Swingewood, 1998).

Aydınlanma düşünürlerinin akıl, bilim, bireycilik, düşünce özgürlüğü ve toplumsal ilerleme konularındaki metinlerini içeren Ansiklopedi (*Encyclopedie*) adlı çalışma, 18. yüzyılda Avrupa'da yaygınlık kazanmıştır.

DİKKAT

Aydınlanma düşünürlerinin akıl, bilim, bireycilik, düşünce özgürlüğü ve toplumsal ilerleme konularındaki metinlerini içeren Ansiklopedi (*Encyclopedie*) adlı çalışma, 18. yüzyılda Avrupa'da yaygınlık kazanmıştır.

Aydınlanma düşüncesi, insanlığın gelişimine bir engel olarak gördüğü geleneksel toplumları, cehalet ve batıl inancın kaynağı olarak olumsuz özellikleriyle tanımlamıştır. Bunun yerine, akıl ve bilimsel bilgiyle oluşan yeni düşünme biçimi ve toplumsal düzen anlayışının, insanlığın özgürlüğü ve mutluluğu için ilerlemenin temel unsurları olduğunu savunmuştur.

Aydınlanma düşüncesi, “insanlığın ilerlemesi adına, insanın yaratıcılığını, bilimsel keşifleri ve bireysel mükemmeliyeti” ön plana çıkarmış ve değişimi olumlu karşılamıştır. Buna bağlı olarak, eşitlik, özgürlük, insan zekâsına inanç, evrensel akıl öğretileri her alanda benimsenmiştir (Harvey, 1997, s.26). Bu değer ve ilkeler doğrultusunda Aydınlanma düşünürleri yeni olanı, geleneksel olanın kötülüğüyle ilişkili olarak savunmuşlardır. Fakat yeni olanı, savunulduğu biçimde olumlu ve yararlı görmeyen düşünürler de bulunmaktadır (Hollinger, 2005, s.11). 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu hareket, Karşı-Aydınlanma olarak bilinmektedir.

SIRA SİZDE

3

Karşı-Aydınlanma hareketinin, Aydınlanma düşüncesine yönelik eleştirileri nelerdir?

DEVİRİMLER

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen devrimler, insanlık tarihinde büyük değişim ve dönüşümlere yol açmış, insanoğlunun düşünme, yaşama, çalışma ve örgütlenme biçimlerini tamamen değiştirmişlerdir. Bilimsel Devrim, bu sürecin temeli olarak kabul edilmekte ve bütün diğer devrimlerin ondan türediği ileri sürülmektedir.

İngiltere'de ortaya çıkan Endüstri Devrimi, 19. yüzyıl ekonomisini etkisi altına alarak şekillendirmiş, bu ekonomik hareketin politikası ve ideolojisiyse Fransızlar tarafından biçimlendirilmiştir (Hobsbawm, 2003, s.63).

Bilimsel Devrim

Yeni bir dünya görüşüne geçiş, fizik alanında evreni düzenleyen yasaların değiştiğine ilişkin bilinçlenmeye dayanmaktadır. *Bilimsel Devrim* olarak nitelenen bu radikal değişim, Isaac Newton tarafından evrensel yerçekimi yasasının keşfedilmesiyle başlamıştır. Bu yasayla iki dünya görüşü arasında bir kopuş belirlenmiş ve Tanrı tarafından yönetilen bir doğadan, kendini düzenleyen bir doğa anlayışına geçilmiştir (Jeanniere, 1994, s.17).

Yeni doğa anlayışına bağlı olarak Aydınlanma düşünürleri, dini otoriteye dayalı geliştirilen ve yerleşen bilgi biçimlerini reddederek, bilimsel yöntemlerle elde edilen yeni bilgi biçimlerini kabul etmişlerdir. Voltaire'in *Letters Philosophiques* adlı kitabı, Newton'un felsefesini anlatmaktadır. Bu anlamda yeni bilimsel yöntem hakkında bilginin yayılmasını sağlamıştır (Hamilton, 1996, s.29-30). Bu kitap, bilim ve Aydınlanma düşüncesi arasındaki ilişkinin önemli bir göstergesi olarak görülmektedir.

Bilimsel devrimle insanın ve onun dünyasının olgusal ve yetkin bilgisine, ancak bilimin yanılmaz ilerleyişiyle ulaşılabacağı kabul edilmiştir. Bu düşünce, yeni bir aşamaya geçilmesine yol açan temeli oluşturmuştur (Jeanniere, 1994, s.18).

Endüstri Devrimi

Endüstri Devrimi, 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de ortaya çıkmış ve 19. yüzyılda bütün Batı Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayılmıştır.

İnsanlık tarihinde ilk kez, toplumların üretim güçlerinin değişimini gerçekleştiren Endüstri Devriminin başlangıç yeri olan İngiltere, dünyanın geleneksel ekonomik ve toplumsal yapılarında çok büyük bir ekonomik hareket sağlamıştır. Birçok ülkeye hukuk kurallarını, bilimsel ve teknik örgütlenme modelini getirmiştir (Hobsbawm, 2003, s.63).

Bu dönemde buhar ve elektrik gibi güç kaynaklarının kullanılmasıyla birlikte kömür, demir-çelik ve tekstil endüstrilerinin hızlı gelişimi, ekonomik ve toplumsal yapıda önemli değişimlere yol açmıştır. Üretim teknolojisi makineleşmiş ve seri üretime dayalı fabrika sistemi üretime geçilmiştir.

Endüstri Devrimi genelde, buhar gücünün imalatta kullanılması, buna benzer güç kaynakları aracılığıyla çalıştırılan yeni makine çeşitlerinin ortaya çıkması gibi "teknik yenilikler dizisi" olarak sunulmaktadır (Giddens, 2005, s.4-5). Buna karşın, bu teknik yenilikler daha geniş toplumsal ve ekonomik değişikliklerin sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Bu değişiklikler arasında en önemlisi, tarımsal üretimde yaygınlaşan makineleşme nedeniyle işgücünün büyük bir kısmının tarımdan, sürekli büyüyen sanayi sektörlerine doğru göç etmesi olmuştur. Bu süreç aynı zamanda kentlerin daha önce görülme-yen bir şekilde genişlemesine de yol açmıştır .

Endüstri Devriminin en temel özelliği, emeğin soyutlanması olarak tanımlanabilir. Emeğin soyutlanması, “insanla doğa arasında aracı konumda bulunan teknik yapının, gittikçe daha büyük bir özerklik kazanması”nı ifade etmektedir (Jeanniere, 1994, s.20). Üretimin makineleşmesiyle emek süreci, doğrudan üretici insana değil, makineye bağlı hale gelmiştir. Üretimin örgütlenmesi ve denetlenmesine ilişkin yeni yöntemlerin geliştirilmesi verimliliği artırırken, ağır çalışma koşullarında gösterilen yoğun fiziksel ve zihinsel çaba, işçilerin yabancılaşmasına neden olmuştur.

Endüstri Devrimi ile başlayan büyük ekonomik hareketin düşünce devrimleri Fransa’da gerçekleşmiştir.

Fransız Devrimi

Fransız Devrimi, kendinden önceki ve sonraki devrimler içinde, kitlesel nitelikte tek toplumsal devrim olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, çağdaş devrimler içinde, dünyayı kapsama niteliği açısından da tek devrim olarak tanımlanmaktadır (Hobsbawm, 1996, s.64).

Politik bir devrim olarak nitelenen 1789 Fransız Devrimi’ni hazırlayan unsurlar, Aydınlanma döneminde oluşan eşitlik, özgürlük, güçlerin ayrılığı, hoşgörü gibi Aydınlanma’nın ilkeleri olmuştur. Bu ilkeler doğrultusunda Fransız Devrimi, Avrupa’da aristokrasi ve kilisenin otoritesi yönetimindeki geleneksel toplum düzenini yıkararak yerine yeni bir toplumsal düzen kurmayı hedeflemiştir.

Önceki dönemlerde görülen isyanlardan oldukça farklı bir biçimde Fransız Devrimi’nde, tarihte ilk defa evrensel özgürlük ve eşitlik gibi dünyevi ideallerin öncülüğünde gelişen bir hareket tarafından toplumsal bir düzen tamamen kaldırılmıştır. Bu devrimciler, modern tarihin dinamik inançlarından biri olan “demokrasi”nin doğruluğunu kanıtlayan siyasi bir değişim iklimi yaratmışlardır (Giddens, 2005, s.4).

Bu devrimle birlikte, otoritenin doğası ve iktidarın kaynağı radikal bir değişime uğramış, iktidar ancak halkın onayıyla meşruiyet kazanabilir hale gelmiştir. Artık devletin halkla ilişkisinin, geleneksel kurallara göre değil, demokratik rasyonalite içinde kurulması ve uygulanması gerekmektedir. Fransız Devrimi sürecinde, modern demokrasinin önce İngiltere ve Amerika’da, ardından da Fransa’da görülmesiyle geleneksel yönetim kurallarından kopuş belirgin bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu anlamda en önemli yenilik, demokrasinin, sadece bir yönetim biçimi olması değil, devletin tek rasyonel biçimi haline gelmesidir. Böylece modern devletin, kaçınılmaz olarak demokratik olması gerekmektedir (Jeanniere, 1994, s.19).

Aydınlanma düşüncesi, Bilimsel Devrim ve ardından gelen Endüstri ve Fransız Devrimleriyle gerçekleşen değişim ve dönüşümler, moderniteyi belirleyen temel unsurları içermektedir.

MODERNİTE

Aydınlanma düşüncesi ve devrimlerle, Avrupa toplumlarında meydana gelen büyük değişimler sonucunda, geleneksel dünya görüşünden kopuşu ifade eden modern düşüncenin temel nitelikleri bilim, ilerleme, nesnellik ve evrensellik olmuştur.

Modernite (Modernlik), Aydınlanma düşünürlerinin “nesnel bir bilim, evrensel bir ahlak ve yasa” geliştirme amacı taşıyan çalışmalarıyla biçimlenmiştir (Sarup, 1995, s.172). Bu anlamda modernitenin temeli, geleneksel dünya görüşünden kopuşla tanımlanan, bilim, ilerleme, nesnellik ve evrensellik unsurlarını içeren modern düşünceye dayanmaktadır.

Modernite, Aydınlanma düşüncesi ve devrimlerle Avrupa’da başlayan toplumsal, politik ve ekonomik değişimi ifade etmektedir.

Modernite projesi (Habermas, 1983 aktaran Harvey, 1997, s.25), Aydınlanma düşünürleri tarafından kendi iç mantıkları temelinde nesnel bir bilim, evrensel bir ahlak ve hukuk ile “kendi ayakları üzerinde duran” bir sanatın geliştirilmesi konusunda gösterilen büyük bir düşünsel çabadan oluşmaktadır. Modernite projesi, çok sayıda bireyin özgür ve yaratıcı bir şekilde çalışmasıyla katkı sağladığı bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesine yönelik olarak kullanmayı amaçlamaktadır. Doğa üzerinde sağlanan bilimsel egemenlik, insanlara kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal felaketlerden kurtulmayı vaat etmektedir. Bununla birlikte, rasyonel toplumsal örgütlenme ve düşünce biçimlerinin gelişmesi sonucunda insanların, efsanenin, dinin, batıl inancın akıl dışılığından, aynı zamanda iktidarın keyfi kullanımından ve insanın kendi doğasının karanlık yönünden kurtulacağı savunulmaktadır. Aydınlanma düşünürleri, insanlığın evrensel, sonsuz ve değişmez niteliklerinin, ancak böyle bir proje aracılığıyla ortaya çıkabileceğini ileri sürmüşlerdir (Harvey, 1997, s.25).

Modernite, Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve toplumsal, ekonomik ve politik dizgeleri demetine gönderme yapan bir kavram olarak tanımlanabilmektedir. Modernite, ilerici ekonomiyi, yönetsel akılcılaştırmayı ve toplumsal dünyanın ayrıştırmasını başka bir deyişle, olgunun değerden, ahlâksalın kuramsal alanlardan ayrılmasını ifade etmektedir (Sarup, 1995, s.156). Başka bir ifadeyle modernite genel olarak “endüstrinin, kentlerin, pazar kapitalizminin, burjuva ailesinin doğuşunun, sekülerleşmenin, demokratikleşmenin ve toplumsal yasa koyuculuğun güç kazanması” (Hollinger, 2005, s.45) anlamına gelmektedir.

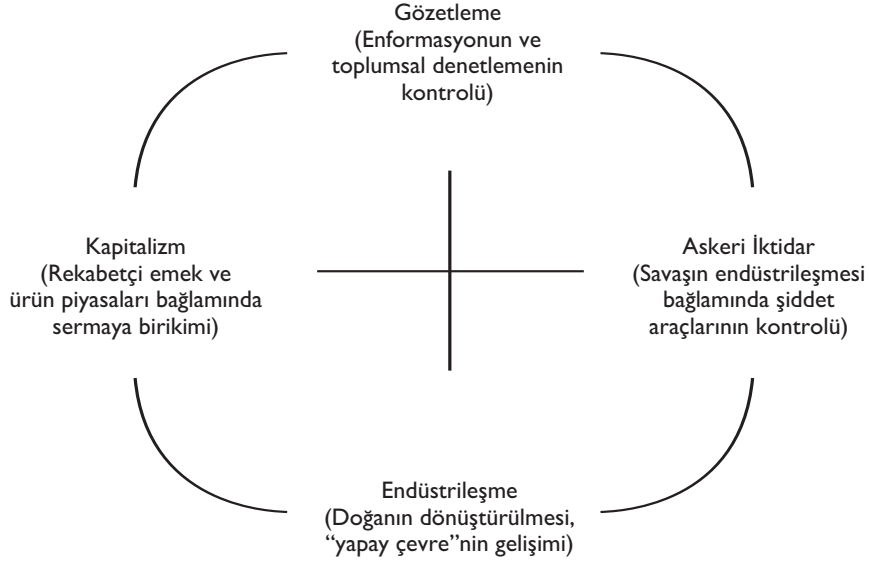
Modernitenin Kurumsal Boyutları

Giddens Anthony (1994, s.57-58) tarafından modernite dört temel kurum aracılığıyla tanımlanmaktadır (Şekil 1.1). Bu kurumlardan birincisi *kapitalizm*dir. Kapitalizm, meta üretimi, özel mülkiyete dayalı sermaye, mülksüz ücretli emek ve bu özelliklerden kaynaklanan bir sınıf sistemi tarafından karakterize edilmektedir. İkincisi olan *endüstrileşme* (endüstriyalizm), malların üretimi için makineleri ve cansız güç kaynaklarının kullanımını içermektedir. Endüstrileşme, iş yeriyle sınırlı tutulamamakta ve ulaşım, iletişim ve ev yaşamı gibi bir dizi düzenlemeleri etkilemektedir. Gözetim aygıtları, kapitalizm ve endüstrileşme gibi modernitenin yükselişleriyle ilişkili olan üçüncü bir kurumsal boyutu oluşturmaktadır. Bu anlamda *gözetim*, gözetime konu olan toplulukların siyasal alandaki faaliyetlerinin denetimini ifade etmektedir. Bir yönetsel güç temeli olarak gözetimin önemi, hiçbir şekilde, sadece bu alanla sınırlı kalmamaktadır. Denetim bir taraftan doğrudan olabilmektedir, ancak diğer taraftan daha betimleyici bir biçimde, dolaylı olmaktadır ve enformasyonun kontrol edilmesi üzerine kurulu olarak ortaya çıkmaktadır. Modernitenin son kurumsal boyutu olarak *askeri güç* ya da *şiddet araçlarının kontrolü*, savaşın endüstrileşmesini ifade etmektedir. Askeri güç, modernite öncesi uygarlıkların her zaman merkezi bir özelliğini oluşturmuştur. Ancak, bu uygarlıkların siyasal merkezleri, hiçbir zaman sürekli bir askeri destek sağlama gücüne sahip olmamış ve şiddet araçları üzerinde kendi topraklarında tekeli bir kontrol gerçekleştirememişlerdir. Şiddet araçlarının, toprak açısından belirlenmiş sınırlar içinde başarılı bir şekilde tekel altına alınması, modern devlete özgü bir özellik olarak görülmektedir (Giddens, 1994, s.57-58; Ritzer, 1996, s.568).

Ayrıca Giddens, modernite çözümlemesinde ulus devlet üzerinde odaklanmaktadır ve ulus devleti, modern öncesi toplumların özelliklerden radikal bir biçimde farklı olarak görmektedir.

Şekil 1.1

Modernitenin Kurumsal Boyutları (Giddens, 1994, s.58)

Şekil 1.1'de görüldüğü üzere modernitenin bu dört temel kurumsal boyutu olan kapitalizm, endüstrileşme, gözetim ve askeri güç ya da şiddet araçlarının kontrolü arasında ilişkiler bulunmaktadır.

Kapitalizm, rekabetçi piyasa ve ürün pazarları temelinde ekonominin siyasetten yalıtımıyla ilgili olarak görülmektedir. Diğer kurumsal bir boyut olarak gözetleme, modernitenin yükselişiyle bağlantılı olan bütün örgütlenme biçimlerinin, özellikle de karşılıklı gelişim süreçlerinde tarihsel olarak kapitalizm ile iç içe geçmiş bulunan ulus-devletin temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda modern dönemde askeri gücün değişen doğası ve ulus-devletlerin gözetim faaliyetleri arasında oldukça yakın ilişkiler bulunmaktadır. Askeri güç ise sivil otoriteler tarafından ülke içerisinde sağlanan hegemonyalara ancak uzak bir destek oluşturmaktadır. Bununla birlikte, askeri güç ve endüstrileşme arasında doğrudan ilişkiler görülmektedir. Bunların en önemlilerinden biri de savaşın endüstrileşmesi olmaktadır. Benzer bir biçimde endüstrileşme ve kapitalizm arasında da belirgin bağlantıların kurulduğunu görmek mümkündür. Modernite öncesi kültürlerin birçoğunda, insanlar genellikle kendilerini doğayla birlikte değerlendirmişlerdir. Bu insanların hayatları, doğal kaynaklar, ürün ve hayvanların durumu, doğal felaketler gibi doğanın değişken durumlarına bağlı kalmıştır. Bilim ve teknolojinin güç birliği yaparak şekillendirdiği modern endüstri ise doğal dünyayı önceki nesiller tarafından tahmin edilemeyecek yollarla değiştirmektedir. Bu anlamda endüstrileşme, "insanoğlunun modernite koşullarında doğayla olan etkileşiminin ana eksen" durumuna gelmektedir. Dünyanın endüstrileşmiş bölgelerinde insanoğlu, artık sadece doğal değil, aynı zamanda fiziksel olarak yaratılmış bir çevre içerisinde yaşamaktadır (Giddens, 1994, s.59).

Modernizm, 19. yüzyılın sonlarında, modern düşüncenin etkileriyle özellikle sanatsal ve kültürel alanlarda meydana gelen değişimleri içeren bir harekettir.

MODERNİZM

Modernizm kavramı, moderniteyle ilişkili, fakat ondan farklı olarak, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bir harekettir. Modern düşüncenin edebiyat, şiir, müzik, resim ve mimari gibi özellikle sanatsal ve kültürel alanlardaki etkileri sonucunda meydana gelen değişimleri ifade etmektedir.

Çeşitli sanatlara egemen olan “sanatsal hareketle birlikte anılan özel bir kültürel ve estetik biçimler dizisi” ile bağlantılı olan modernizmin temsilcileri olarak edebiyatta Joyce, Proust, ve Kafka; şiirde Eliot, müzikte Stravinsky ve Schoenberg, resimde Cezanne, Picasso ve Matisse ile mimaride Bauhaus gösterilmektedir (Sarup, 1995, s.157). Bununla beraber modernizm, sadece sanatla ilişkili bir hareket değil, aynı zamanda dönemin teknolojik, politik ve ideolojik değişimleriyle bu alanlardaki gelişmeleri etkileyen ve onlar tarafından etkilenen, geniş kapsamlı entelektüel bir hareket olarak görülmektedir (Marshall, 1999, s.508).

Modernizm, modernite kavramı yerine kullanılabilir. Fakat genel anlamda modernizm, sanatsal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan değişimleri ifade ederken modernite kavramını bu değişim sürecine ait felsefi, politik ve toplumsal düşünce sistemi olarak açıklamak mümkündür.

DİKKAT

Modernizm, makine, fabrika, kentleşme gibi üretim alanında, yeni ulaştırma, haberleşme sistemleri gibi dolaşım alanında ve kitle pazarının reklâmcılığın, kitleye yönelik modanın ortaya çıkması gibi tüketim alanında, yeni koşulların yaratılmasında öncü rolü oynamıştır. Bu hızlı değişimlerin içselleştirilmesinde, düşünme ve kodlaştırma konularında yarar sağlamıştır. Aynı zamanda bu değişimleri yeniden değişime uğratmaya yönelik düşünceler ortaya koymuştur. Özellikle 1848 yılından sonra modernizm, büyük ölçüde kentsel bir olgu haline gelmiştir. Hızlı bir kentsel büyüme, kırdan kente yoğun bir göç, sanayileşme ve makineleşmeyle birlikte mimari çevrede çok büyük bir değişimle ve kentsel politik hareketlerle karmaşık bir ilişki içinde varlığını sürdürmüştür (Harvey, 1997, s.37- 39).

MODERNLEŞME

Modernleşme sürecinin başlangıcının göstergeleri, 17. yüzyılın bilimsel devrimleriyle oluşan modern burjuva devletinin ekonomisi ve toplumu olarak kabul edilmektedir. Kilise ve krallığın hâkimiyetinde olan eski düzenin dönüşüme uğraması, sadece Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi tarafından gerçekleştirilmemiş, modernleşmenin oluşturduğu kurumsal ve değerlerle ilgili değişimler de bu süreçte etkili olmuşlardır (Hollinger, 2005, s.45).

Modernite “yeni” olanı ve özgürleştirici anlamı ifade etmesiyle “*gelenekselliğin modernleşmesidir*” (Beck, [1986] 1992 aktaran Ercan, 1996, s.29). Bu anlamda modernleşme, bir taraftan yaşamın devam eden pratiklerini örgütleyen, “gizemli tanrısal düzenler, derebeylik hakları, dinden doğan haklara ve bunların yarattığı eşitsizlik ve zenginliğe” karşı bir tavrı ifade etmektedir. Diğer taraftan modernleşme bireyi, bireyin kurtuluşunu ve özgürlüğünü, onun akılcılığına bağlamaktadır. Geleniğin modernleşmesinin, başka bir ifadeyle modernleşme düşüncesinin en ayırt edici özelliği, modern toplumun, insanın yaratıcı olarak sürekli bir biçimde kendini ve yaşadığı çevreyi etkilemesi ve değiştirmesi olmuştur (Ercan, 1996, s.29-31). Bu anlamda modernleşmenin toplumu ve insanlığı özgürleştirme süreci, *ilerleme* ya da *gelişme* olarak tanımlanmış ve bu kavram erken dönem modernite düşüncesinde temel bir kavram olarak yer almıştır.

Modernleşme kavramı genellikle endüstrileşmeyle temellendirilen toplumsal gelişim aşamalarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Modernleşme, büyüyen kapitalist dünya pazarının beraberinde getirdiği bilimsel ve teknolojik keşifler ve yenilikler, sanayideki gelişmeler, nüfus hareketleri, ulus devletin ve kitlesel hareketlerin oluşumuyla birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimleri ifade etmektedir.

Modernleşme, eskisinden farklı, yeni bir dünya yaratmıştır. Bu yeni dünyada toplumlar, eski geleneklerin insan yaşamına yol gösterdiği, küçük, homojen, akrabalık bağlarına dayalı ve genellikle kırsal cemaatler olmaktan çıkmaktadır. Modern dünya, gittikçe yabancıların, hızla artan nüfusların ve büyük coğrafi alanların, çoğulcu ve heterojen din ve kültürlerin, kentsel felaket ve yoksulluğun toplumu olmaya başlamıştır (Hollinger, 2005, s.45).

Geleneksel ve Modern Toplumlar

Rönesans ve Reformasyon hareketi, Fransız Devrimi, Endüstri Devrimi ve kitle toplumlarının yükselişi, modernleşmenin altyapısını oluşturan, modernleşme sürecine katkıda bulunan bazı unsurlar içermektedirler. Bu dönemlerde başlayan toplumun dönüşüm süreci, 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşmış ve bugün bilinen biçimiyle modern toplumlar ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Bu anlamda modernite kavramı, Batı Avrupa'da Aydınlanma düşüncesinin akla ve bilimsel bilgiye dayalı olarak geliştirdiği seküler fikirlerin etkisiyle ortaya çıkan modernleşme süreci içerisinde toplumları tanımlamak için kullanılmaktadır.

Modern kavramı niteliksel olarak modernleşmeyi takip eden toplum biçimlerini göstermektedir. Buna karşılık, *geleneksel* ve *modern öncesi* adlandırmaları, modernleşme sürecinden önceki toplum biçimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Avrupa'da geleneksel toplumlar genellikle kırsal alanda yaşayan, tarımsal üretim yapan, otoriter ve dini toplumlar olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte fazla nüfusu olmayan, homojen bir yapıda ve kapitalizm öncesi dönemde görülen toplumdur. Modern toplumlar ise kentsel alanlarda görülen artış ya da gelişme, kapitalizmin çeşitli biçimleri, demokrasi, bilim ve teknoloji, nüfus artışı ve yoğunlaşması, heterojen bir kültürel, politik ve dini yapı özelliklerini taşımaktadırlar (Hollinger, 2005, s.10). Bu bağlamda, modern toplum biçimini tanımlayan özelliklerin, genelde geleneksel toplumun sahip olduğu özelliklerin karşıtlarını oluşturduğu görülmektedir.

Modern toplumları, geleneksel ya da modern öncesi toplumlardan farklı kılan özellikler, politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel süreçler arasındaki etkileşim sonucunda meydana gelmiştir.

Politik açıdan modern toplumlar, yeni yönetim biçimi olarak, sınırlarla tanımlanan ulus-devlet ve onun egemenlik ile meşruluk anlayışının görüldüğü toplumlar olmuşlardır. Özellikle bürokratik örgütlenme devletin, halkın yaşamında daha büyük bir rol oynamasını sağlamıştır. Ekonomi bakımından endüstrileşmeyle birlikte üretim kapasitelerinin hızlı ve sürekli gelişimi, yeni çalışma biçimleriyle mümkün olmuştur. Tarıma dayalı üretimin yerine endüstriyel üretim ön plana çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Bu anlamda yeni üretim biçimi olarak kapitalizm, yeni tutumlar ve kurumlar getirmiştir. Başka bir deyişle, modern toplumlarda, metaların piyasa için geniş ölçekli üretim ve tüketimine, yaygın özel mülkiyet sahipliği ve sermaye birikimi ile ücretli emeğin kullanımına dayalı parasal değişim ekonomisi görülmektedir. Endüstrileşme süreci ve kentleşme ile işbölümü, uzmanlaşma ve standartlaşma artmıştır. Toplumsal ve cinsiyete dayalı işbölümü, yeni sınıfların oluşumu, kadın ve erkek arasında ataerkil ilişkiler, modern kapitalist toplumları nitelemektedir. Ayrıca, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi görülmektedir. Modern toplumlarda dinsel dünya görüşünün zayıflamasıyla dinsel kurumlar ve öğretiler etkisini yitirmiştir. Sekülerleşme ve rasyonelleşme modern toplumların göstergeleri olmuş, bilim, gerçek ve ilerleme, yeni inançlar haline gelmiştir (Hall, 1996, s.6).

Modernleşme, geleneksel toplumların modern toplumlara dönüşme sürecinde, toplumsal, politik ve ekonomik aşamaları ifade etmektedir.

Modernleşme, modernite projesinin gerçekleşmesini hedefleyen bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu anlamda modernleşme kavramı, geleneksel ya da modern öncesi toplumların, modern toplumlara dönüştükleri/dönüştürüldükleri süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel bakımdan endüstrileşmiş ülkeler bir model oluşturmaktadır. Modernleşme, ülkelerin bu modele yönelik olarak değişme göstermeleri anlamında kullanılmaktadır.

Modern toplumlara geçiş sürecinin, “toplumsal değişimin temel ölçütü ve hatta içeriği” (Tolan, 1983, s.279) olarak değerlendirilmesinin temeli, Batı ülkelerinin geleneksel toplumların bulunduğu birçok bölgede sömürgeler oluşturmalarına dayanmaktadır.

Batı sömürgeciliği, 15. ve 16. yüzyıllarda büyük coğrafi keşifler sonucunda ulaşılan toplumların, doğal zenginliklerinin ve değerli maden kaynaklarının ele geçirilmesine dayanmaktadır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Endüstri Devrimiyle bu sömürgecilik anlayışı değişmiştir. Sömürgeleştirilen ülkeler, fabrika sisteminde üretilen ürünler için bir taraftan hammadde sağlarken diğer taraftan, bu ürünler için pazarlar oluşturmuşlardır.

Sömürgeleştirme süreci, bugünkü dünya haritasının toplumsal olarak şekillenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Kendi sömürgelerini oluşturan endüstrileşmiş ülkeler, Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.) ve Batı Avrupa ülkeleri, *Birinci Dünya* olarak tanımlanmaktadır. Bu ülkelerden daha düşük endüstrileşme düzeyine sahip olan Hindistan, Afrika ülkelerinin çoğu ve Güney Amerika ülkeleri ise genellikle *Üçüncü Dünya* toplumları olarak tanımlanmaktadırlar (Giddens, 2000, s.60).

20. yüzyılın başlarında toplum biçimlerini belirten bu kavramlar, aynı zamanda toplumların ayırt edici özelliklerini de göstermektedirler. Batı Avrupa ülkeleri, A.B.D., Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya gibi Birinci Dünya ülkelerinde, çok partili parlamenter hükümet sistemi bulunmakta ve ekonomileri özel mülkiyete dayalı sermaye ve rekabetçi piyasayı temel alan kapitalist sisteme dayanmaktadır.

İkinci Dünya ülkeleri, önceki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.) ile Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan gibi Doğu Avrupa toplumlarından oluşmakta ve ekonomileri sosyalist merkezi planlamaya dayanmaktaydı. Endüstri ve tarım alanında mülkiyetin büyük bir bölümü devlet sahipliğindeydi ve çok az özel mülkiyet sahipliği görülmekteydi. 1989 yılında S.S.C.B.’nin dağılması ile Rusya bağımsız bir devlet haline gelmiş, diğer bölgeler ise Ukrayna, Gürcistan, Litvanya gibi bağımsız ulus devletler oluşturmak üzere birlikten ayrılmışlardır. Böylece, bir tarafta Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa sosyalist ülkeleri ve diğer tarafta A.B.D. ile Batı Avrupa’nın kapitalist ülkeleri arasında oluşan rekabet, başka bir deyişle “Soğuk Savaş”, sona ermiştir.

Bugün, Rusya ve diğer ikinci dünyayı oluşturan toplumlar, Batı ülkelerinde yer alan özel mülkiyete dayalı sermaye ve rekabetçi bir piyasa sistemine doğru ilerlemektedirler. Aynı zamanda bu ülkeler, model olan Batı toplumlarını izleyerek demokratik politik kurumları oluşturmaya çalışmaktadırlar (Giddens, 2000, s.61).

“Üçüncü Dünya” kavramı az gelişmiş toplumları işaret etmektedir. Geçmişte sömürgeleştirilmiş fakat günümüzde bağımsızlıklarını ilan etmiş toplumlar olarak tanımlanmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkeler, tanımlanan az gelişmiş ve gelişmiş toplumlar arasında yer almaktadır. Bu toplumlardaki en belirgin şekilde görülen değişme, eski toplumsal yapıya uyum gösteremeyen yeni unsurların geleneksel toplum yapısının bütünlüğünü bozması ve bu toplumların ekonomik, toplumsal ve kültürel yönden bunalıma düşmesi olmaktadır. Bu köklü dönüşüm sürecinde yıpranmış ya da ge-

Az gelişmişlik “Bağımlılık kuramlarıyla birlikte anılan ve birçok Üçüncü Dünya toplumunun karakteristik özelliği durumuna gelmiş yoksulluğu ve ekonomik durgunluğu” açıklamak için kullanılan bir kavramdır (Marshall, 1999, s. 52).

çerliliklerini yitirmiş geleneksel unsurlar, yeni olanların etkisiyle belirli ölçülerde değişikliğe uğramakta ya da tamamen işlevsiz kalmaktadır (Tolan, 1983, s.279).

Bugün Üçüncü Dünya toplumları, endüstrileşmiş ülkelere bağımlı olmakla birlikte, geleneksel toplumların daha önceki biçimlerinden çok farklı durumda bulunmaktadırlar. Bu ülkelerin politik sistemleri, Batı toplumlarında oluşturulan sistemleri başka bir ifade ile ulus-devlet biçimini model almaktadır. Nüfusun büyük bir bölümü kırsal alanda yaşamasına rağmen birçoğunda hızlı bir kentleşme görülmektedir. Temel ekonomik faaliyet olarak tarım devam ederken tarımsal ürünler, yerel tüketimin yanı sıra daha çok dünya pazarlarında satılmak üzere üretilmektedir. Dünya nüfusunun dörtte birini oluşturan üçüncü dünya ülkelerinde yoksulluk yaygın olarak görülmektedir (Giddens, 2000, s.62).

Dünya ülkelerinin belirli özelliklere göre biçimlenmesi doğrultusunda modernleşme, az gelişmiş ülkelerin, endüstrileşmiş ülke modelini temel alan değişme sürecini ifade etmektedir. “Bu açıdan bakıldığında modernleşme, toplumsal değişimin özel bir durumu veya görünümü olmaktadır” (Tolan, 1983, s.277).

ENDÜSTRİLEŞME VE KAPİTALİZM

Modern toplumların kapitalist mi, yoksa endüstriyel mi olduğu tartışması çerçevesinde bir açıdan *endüstrileşme* (endüstriyalizm), kapitalizmin bir alt biçimi olarak görülürken, diğer açıdan kapitalizm, endüstrileşmenin bir ürünü olarak görülmektedir. Bu bakış açılarının indirgemeciliğine karşı, kapitalizm ve endüstrileşmenin iki ayrı “örgütsel küme” ya da modernite kurumlarıyla ilişkili boyutlar olarak ele alınması gerekmektedir (Giddens, 1994, s.55).

Kapitalizm, özel mülkiyete dayalı sermaye ile mülksüz ücretli emek arasındaki ilişki merkezinde yoğunlaşmış bir meta üretimi sistemidir ve bu ilişki, bir sınıf sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bu sistemde kapitalist girişimcilik, fiyatların yatırımcılar, üreticiler ve tüketiciler için farklı göstergeler oluşturduğu rekabetçi pazarlara yönelik yapılan üretime dayanmaktadır (Giddens, 1994, s.56). Kapitalist girişim ve buna bağlı parasal ilişkilerle pazar ağları, modern toplumlarda büyük ölçüde egemenlik kurmuştur (Marshall, 1999, s.382).

Endüstrileşmenin kapitalizmle olan yakın ilişkisi nedeniyle ayırt edici özelliklerini açıkça belirlemek mümkün olmamaktadır. Fakat endüstrileşmenin temel özellikleri olarak işbölümü, fabrika sistemi ve makineleşme, sorun çözmede evrensel bilimsel yöntemlerin uygulanması, zaman disiplini, bürokrasi, kurallarla idareyle toplumsal ve coğrafi bakımdan hareketli işgücü gösterilebilmektedir (Marshall, 1999, s.195). Bu özellikler, modernitenin çeşitli biçimlerde kapitalizme ya da endüstrileşmeye bağlı olarak tanımlanan çok sayıda özelliğini de içermektedir.

Endüstrileşmenin kapitalizm ile karşılaştırılması düzeyinde, temel özelliği maddi kaynakların, malların üretiminde kullanılması olmaktadır. Bu üretim sürecinde, kaynakları kullanarak bir dizi işi yerine getiren bir araç olarak makineler önemli bir yer tutmaktadır. **Endüstrileşme**, insan faaliyetini, makineleri, hammadde ve ürünleri birlikte ele alan üretimin, belirli kurallara göre toplumsal olarak örgütlenmesini gerektirmektedir. Bu durumda endüstrileşme kavramının dar bir anlam ifade ettiği anlaşılmamalıdır. Endüstrileşmeyle ilk akla gelenler atölye ve fabrikalardaki büyük makineler ile kömür ve buhar gücü olmaktadır. Güç kaynağının elektrik olduğu ve elektronik mikro devrelerin kullanıldığı durumlara da uyarlanabilen endüstrileşme kavramının daha önemli bir açılımı bulunmaktadır. Endüstrileşme, sadece iş ortamıyla kalmayıp, ulaşım, iletişim ve gündelik ev yaşamını da etkilemektedir (Giddens, 1994, s.56).

Kapitalizm, merkezinde özel mülkiyete dayalı sermaye ve ücretli emek arasındaki ilişkinin yer aldığı bir meta üretim sistemidir.

Endüstrileşme, “modern toplumlarda muazzam derecede büyük bir servet yaratma kapasitesi sağlamış üretim yöntemleri” dir (Marshall, 1999, s.195).

Endüstrileşme ve kapitalizm aynı anlama gelmemektedir. Kapitalizm, endüstrileşmenin “ilk ve başlıca aktörü olmasına rağmen tek aktörü değildir” (Marshall, 1999, s.195). Kapitalizm, endüstrileşmeden önce doğmuştur ve temel biçimi zamana ve toplumlara göre değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte, kapitalist toplumlar, modern toplumların ayrı alt biçimi olarak kabul edilmektedir. Kapitalist toplumun bir sistem olarak sahip olduğu kurumsal özellikleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kapitalist girişimciliğin katı rekabetçi ve genişlemeci doğası, teknolojik yenilenmenin sürekliliğini ve aynı zamanda yaygınlaşma eğilimi taşıdığını göstermektedir.
2. Ekonomik alan, diğer toplumsal alanlardan, özellikle politik kurumlardan ayrı tutulmaktadır. Bu ekonomik alan içerisindeki yüksek yenilenme oranları, ekonomik ilişkilerin diğer kurumlar üzerinde önemli ölçüde egemenlik kurduğunu göstermektedir.
3. Siyaset ve ekonominin birçok şekilde birbirlerinden ayrılması, yatırımlar üzerinde yaygın olan özel mülkiyet sahipliğinin üretim araçları içerisindeki baskın konumu üzerine kurulmuştur. Bu açıdan özel mülkiyete dayalı sermaye sahipliği ile sınıf sisteminde yer alan “mülksüzlük” olgusu, başka bir ifadeyle işgücünün metalaştırılması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.
4. Devletin özerkliği, üzerinde denetimin tam anlamıyla kurulmadığı sermaye birikimine dayanmaktadır. Bu nedenle devletin özerkliği, tam olarak belirlenmesi mümkün olmasa da koşullanmaktadır (Giddens, 1994, s.56-57).

SOSYOLOJİ VE MODERNİTE İLİŞKİSİ

Sosyal bilimler, modernleşmenin, geniş toplumsal ve kültürel bağlamı içinde ortaya çıkmıştır. Toplumsal, politik ve ekonomi alanlarında büyük dönüşümleri içeren modernleşme süreci, birçok insan için, yaşama ve çalışma biçimlerinde kaygı verici büyük değişimlere yol açmıştır. Eski düzenin yok olarak yerine yeni ve modern bir dünyanın kuruluyor olması, bu değişimleri anlama gereğini ortaya çıkarmıştır (Hollinger, 2005, s.9-10). Bu süreç içerisinde geleneksel toplumla karşılaştırılan modern toplumların olumlu ve olumsuz özelliklerinin neler olduğu ve bu değişimlerin sonucunda nasıl bir toplum biçiminin ortaya çıkacağı, temel tartışma konuları olmuştur.

Modernleşmeden sorumlu olan unsurları, onların birbirleriyle olan ilişkilerini, modern toplumun anlaşılması ve kontrol altına alınması gereken yönlerini anlamaya duyulan ihtiyaç, sosyal bilimlerin doğmasını sağlamıştır. Bu anlamda sosyal bilimler, modernleşmenin Aydınlanma taraftarı ve karşıtı düşünürleri tarafından başlatılan tartışmaları da kapsayan geniş bir bağlamda ortaya çıkmıştır. Sosyal bilimlerde gelişen kavramlar, yöntemler ve yaklaşımlar, bir taraftan bu bağlam tarafından şekillendirilirken diğer taraftan toplumu bu bağlamda anlamak için tasarlanmıştır (Hollinger, 2005, s.12-13).

Sosyolojinin kurucularından **Saint Simon** ve **Auguste Comte**'un çalışmalarının temelini, Aydınlanmanın akılcılığına dayanan pozitivism oluşturmakta ve yazıları, toplumsal bir kuram olarak Fransız ve Endüstri Devrimi sonrası Avrupa'da oluşan modern toplum hakkında incelemeleri içermektedir. Gelecekteki topluma ilk kez “sanayi devleti” adını veren Saint Simon, bu toplumun temelini, işbirliği ve uzlaşmanın oluşturacağını belirtmiş ve toplumun birbiriyle uyum içinde işleyen ekonomik ve politik sistemlerle bilimsel, pozitif ilkeler üzerinde örgütlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Swingewood, 1998, s.55-56). Comte ise modern toplumda bilimin egemen olacağına inanarak, dinin ve batıl inancın, pozitivist bilim ile yer de-

giştireceğini belirtmiş ve doğa bilimlerinin kullandığı yöntemle toplumsal gerçeği oluşturan ve açıklayan sosyolojik yasaları bulmayı amaçlamıştır (Swingewood, 1998, s.62-64). Sonuç olarak, Aydınlanma tarafından kurulan modern toplum hakkındaki düşünce biçiminin bazı unsurları, Saint Simon ve Comte'un yazılarında 19. yüzyıl klasik sosyolojisine taşınmış ve modern sosyolojinin ortaya çıkmasını desteklemiştir.

Modernite olarak adlandırılan durumun temel özelliği olarak sürekli değişme, akış ve 'hayatın' sonsuz kaygısı üzerindeki vurgusundan ötürü **G. Simmel** modernitenin ilk sosyoloğu olarak görülmektedir (Frisby, 1986 aktaran Mestrovic, 1994, s.26). Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam" denemesinde, modernist düşünce ve pratik arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Simmel'e göre öznel bağımlılığın zincirlerinden kurtulmuş olmanın ve böylece çok daha ileri derecede bir kişisel özgürlüğe kavuşmanın bedeli, başkalarına birer nesne ya da araç olarak yaklaşmak olmuştur. Başkalarıyla birlikte oluşan işbölümünün genişlemesi, eşgüdümün kurulmasını gerektirmektedir. Bunun için gerekli olan ilişkinin, parasal değişim aracılığıyla dolaylı bir şekilde kurulması, ekonomik rasyonalitenin hegemonyasına teslim olma anlamına gelmektedir (Harvey, 1997, s.40).

Sosyolojinin klasik kurucuları **Marx, Durkheim** ve **Weber**, modern dünyayı şekillendiren değişimin gelecekte nasıl şekilleneceğini görmeye çalışmışlardır. Marx ve Durkheim modern dönemi sorunlu olarak görmekle birlikte olumlu özelliklerinin olumsuz özelliklerine göre daha fazla olduğuna inanmışlardır. Marx, kapitalist modernleşmenin en erken ve en bütünsel açıklamalarından birini sunmuştur. Modernist yazarlar arasında Marx, "Aydınlanma düşüncesinin geniş ufkunu ve zindeliğini, kapitalizmin gebe olduğu bütün paradoks ve çelişkilerin en ince ayrıntılarının bilinciyle birleştiren" büyük bir örnek olmuştur (Harvey, 1997, s.120). Sosyolojinin bu üç kurucusu arasında en kötümseri olan Weber ise modern dünyayı, maddi ilerlemenin, sadece "bireysel yaratıcılığı ve özerkliği ezen bir bürokrasinin genişlemesi pahasına elde edildiği paradoksal bir ortam" olarak görmektedir (Giddens, 1994, s.14-15).

DİKKAT

E. Durkheim'in toplumsal değişimle ilgili görüşleri hakkında daha ayrıntılı bilgiyi kitabınızın "Klasik Toplumsal Değişme Kuramları 2" adlı 3. ünitesinde bulabilirsiniz.

Bir çok açıdan Aydınlanma düşüncesinin etkisini taşıyan Marx, kapitalist gelişmenin sınıflara bağlı ve çelişkili mantığını vurgulayarak, bu durumun, nasıl insanlığın evrensel kurtuluşu olabileceğini göstermiş ve ütopyik düşünceyi, materyalist bir bilime dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu süreçte, insanlığın kurtuluşu ve özgürleşmesinin öznesi, modern kapitalist toplumun işçi sınıfı olmaktadır. Marx'a göre, üreticiler kendi kaderlerinin denetimini doğrudan ellerine geçirdiği zaman, hâkimiyet ve baskının yerini toplumsal özgürlük alacaktır. Geçmişten köklü, bütünsel ve şiddetli bir kopuş duygusu, Marx'ın kapitalizmin kökenine ilişkin açıklamalarını derinden etkilemiştir (Harvey, 1997, s.28). Weber ise toplumun çözülmesinde büyük ölçüde rasyonelleşme ve bürokratikleşme süreçleri üzerinde durmuş ve modernitenin değişik anlamlarını tartışmıştır.

Weber, Aydınlanma düşünürlerinin umut ve beklentilerinin acı ve ironik bir yanılsama olduğunu ileri sürmüş, bu düşünürlerin bilimin ilerlemesi, rasyonellik ve evrensel insan özgürlüğü arasında güçlü ve zorunlu bir ilişki gördüklerini belirtmiştir.

Oysa Aydınlanma'nın mirası, amaçlı ve araççı rasyonelliğin zaferi olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik yapıları, hukuku, bürokratik yönetimi ve hatta sanatı kap-

sayan bir şekilde görülen bu tür bir rasyonellik, bütün toplumsal ve kültürel yaşamı olumsuz biçimde etkilemektedir. Rasyonelliğin bu şekilde ilerlemesi, evrensel özgürlüğün somut olarak gerçekleşmesini sağlamanın aksine, içinden kaçılması imkânsız, bürokratik rasyonelliğin bir “demir kafes”inin yaratılmasına yol açmaktadır (Bernstein, 1985, s.5 aktaran Harvey, 1997, s.28-29).

K. Marx ve M. Weber’in toplumsal değişimle ilgili görüşleri hakkında daha ayrıntılı bilgiyi kitabınızın “Klasik Toplumsal Değişme Kuramları 1” adlı 2. ünitesinde bulabilirsiniz.

DİKKAT

Sosyolojide, Marx, Durkheim ve Weber’in çalışmalarıyla birlikte kuramsal gelenekler, modernitenin doğasını yorumlarken sadece tek bir egemen dönüşüm dinamiğine bakmışlardır. Marx’a göre modern dünyayı biçimlendiren ana dönüştürücü güç kapitalizmdir. Feodalizmin çöküşüyle birlikte tarımsal üretim, ulusal ve uluslararası pazarlar için yapılan üretimle yer değiştirmekte, bu anlamda sadece maddi ürünler değil, aynı zamanda insanın işgücü de metalaşmaktadır. Modernitenin belirginleşen toplumsal düzeni hem ekonomik sistemi hem de diğer kurumları açısından kapitalisttir. Modernitenin dinamik özelliği, “yatırım-kar-yatırım döngüsünün, kar oranındaki düşme eğilimiyle birleşip sisteme, kalıcı bir genişleme özelliği kazandırmasının bir sonucu” olarak açıklanmaktadır (Giddens, 1994, s.17-18).

Sonraki sosyolojik incelemeleri etkileyen bu bakış açısı, Durkheim ve Weber tarafından eleştirilmiştir. Durkheim, Saint Simon geleneği doğrultusunda modern kurumların doğasını endüstrileşmenin etkisi temelinde incelemiştir. Durkheim’a göre endüstriyel düzenin merkezi özelliği kapitalist rekabet değildir. Bununla birlikte Marx’ın büyük önem verdiği niteliklerden bir kısmını Durkheim, marjinal ve geçici olarak görmüştür. Durkheim’a göre, modern toplumsal yaşamın hızla değişen karakteri aslında “kapitalizmden değil, doğanın endüstriyel amaçlı kullanımı yoluyla üretimi, insan gereksinimlerine göre biçimlendiren karmaşık iş bölümünün canlandırıcı etkisinden” kaynaklanmaktadır (Giddens, 1994, s.18). Bu anlamda Durkheim, kapitalist değil, endüstriyel bir düzende yaşadığımızı ileri sürmüştür .

Weber ve Simmel, ilerici ekonomiyi, yönetsel rasyonelleşmeyi, toplumsal dünyanın ayrımlaştırılmasını ve olgunun değerden, ahlâksalın kuramsal alanlardan ayrılmasını, modern kapitalist sanayi devletinde ortaya çıkan süreçler olarak tanımlamaktadır (Sarup, 1995, s.156).

Weber, bir endüstriyel düzenin varlığı yerine kapitalizmden söz etmesine karşın, bazı önemli konularda görüşleri Marx’tan çok Durkheim’e yakın durmaktadır. Weber’in nitelendirdiği anlamda rasyonel kapitalizm, emeğin metalaşmasını da içeren, Marx’ın belirlediği “ekonomik düzenekleri” kapsamaktadır. Bu kullanım biçimiyle kapitalizm, Marx’ın yazılarındaki kapitalizm ile farklı bir anlam belirtmektedir. Weber’e göre anahtar kavram teknoloji ve insan eylemlerinin bürokratik biçiminde örgütlenmesi sürecinde ifade edilen “rasyonelleşme” kavramıdır (Giddens, 1994, s.18).

MODERNİTE VE POSTMODERNİTE

20. yüzyılda modernizm, militarizm, iki dünya savaşı, nükleer yok olma tehdidi gibi felaketleri de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda modernizm, Aydınlanma projesinin amaçladığının tersine, insanlığın özgürleşmesi hedefini, insanlığın kurtuluşu adına evrensel bir baskı sistemine dönüştürmesi nedeniyle yeniden tartışılmanın merkezi haline gelmiştir (Harvey, 1997, s. 26). Standartlaşmış bilgi ve üretim koşulları altında, doğrusal ilerlemeye, mutlak hakikate ve toplumsal düzen-

lerin rasyonel biçimde planlanmasına olan güçlü inanç sarsılmaya başlamıştır. Avrupa ekonomilerinin modernleşmesi hızla ilerlerken Üçüncü dünya ülkelerinin, uluslararası politika ve ticaretin etkisi altında iddia edildiği gibi ilerici bir “modernleşme süreci” yaşamadıkları görülmüştür (Harvey, 1997, s.50).

Jurgen Habermas’ın da aralarında bulunduğu bazı düşünürler, Aydınlanma projesinin hedefleri konusunda bir kuşkuculuk, araçlar ve amaçlar arasındaki ilişki konusunda tereddüt yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, Aydınlanma projesinin günümüzün ekonomik ve politik koşulları altında gerçekleştirilebilmesi konusunda “bir ölçüde karamsarlık” taşımalarına rağmen bu projeyi desteklemeye devam etmektedirler (Harvey, 1997, s. 27). Bazı düşünürler ise insanlığın kurtuluşu adına Aydınlanma projesinin tamamıyla terk edilmesi gerektiğini iddia etmektedirler.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan karşı kültür hareketleri ve modernite karşıtı akımların oluşması, yeni bir hareketin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu anlamda yüzyılın sonlarında modernitenin ötesine geçen bir dönemin başladığını ileri süren yaklaşımlar, bu geçiş dönemini farklı şekillerde tanımlamakta ve açıklamaktadırlar. Bazı adlandırmalar arasında “bilgi toplumu” ya da “tüketim toplumu” gibi kesinlikle yeni bir toplumsal sistemin ortaya çıkışına işaret eden kavramlar yer alırken, “post-modernlik”, “postmodernizm”, “sanayi sonrası toplumu”, “kapitalizm-sonrası” gibi daha çok önceki dönemin kapanmak üzere olduğunu vurgulayan kavramlar ileri sürülmektedir (Giddens, 1994, s.10). Bunların arasında modernite karşıtlığında postmodernite kavramının, diğerlerine göre daha yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

DİKKAT

Postmodernizm ve postmodernite kavramları bazen eş anlamlı kullanılmaktadır. Fakat bu kavramlar farklı anlamlar taşımaktadırlar. Kabul edilen tanımlarıyla postmodernizm, modernitenin doğası üzerine estetik düşüncenin çeşitli yönleriyle ilişkilidir. Postmodernite ise toplumsal gelişimin, modernite kurumlarından uzaklaşarak yeni ve farklı bir toplumsal düzene doğru yönelmesini ifade etmektedir (Giddens, 1994, s.46).

Akla dayalı iyi bir toplumun yaratılmasını amaçlayan Aydınlanma projesine olan inancın azaldığını görmesi, Habermas’ın, modernitenin en güçlü savunucularından biri olarak kalmasını sağlamıştır. Habermas, Aydınlanma’nın bir özgürleşme aracından, baskının yeni bir kaynağı haline dönüşmesi görüşüne katılmakla birlikte aydınlanma projesinin gerçekleşmemiş potansiyelini vurgulayarak moderniteyi, “tamamlanmamış bir proje” olarak görmektedir. Buna bağlı olarak, postmodern bir dünya olasılığı hakkında düşünmeye başlamadan önce, modern dünyada yapılması gereken çok daha fazla şeyin olduğunu ifade etmektedir (Bottomore, 2001, s.266; Giddens, 1996, s.586-587).

Habermas gibi postmoderniteye eleştirel olarak bakan düşünürler arasında **Ellen M. Wood** da yer almaktadır. Wood (2003, s.204), Aydınlanma projesine yönelik eleştirilerin, ağırlıklı olarak modernite projesine bağlanmasına karşı çıkmaktadır. Evrensel insan kurtuluşuna olan adanmışlığı görülmeyen Aydınlanmanın yıkıcı sonuçlarının, modernite projesinden değil, kapitalizme ait olan bugünkü toplumsal ve kültürel durumdan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Wood’a göre postmodernitenin, modernizm kültürü ve modernite projesiyle ilişkili olan entelektüel kalıpların yerini aldığını söyleyen açıklamalar doğrultusunda, modernite projesinin belirleyici dönemi, Aydınlanma olarak kabul edilmektedir. Aydınlanma projesinin rasyonelleşmeyi, tekno-merkezçiliği, bilginin ve üretimin standartlaşmasını, doğrusal ilerlemeye ve evrensel, mutlak doğrulara bir inancı temsil ettiği varsayılarak

postmodernite, Aydınlanma projesine bir tepki olarak anlaşılmaktadır. **Postmodernite**, “dünyayı esas olarak parçalı ve belirlenemez” olarak görmekte, bütün “meta anlatımlar”ı, dünya ve tarihle ilgili kapsayıcı ve evrenselci kuramları, politik projeleri reddetmektedir (Wood, 2003, s.204-205). Fakat postmodernite fikri, kapitalizmi tarihsel olarak görünmez kılan bir modernite kavramı üretmektedir.

Genel anlamda modernite, pozitivist teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak evrensel bir biçimde algılanmakta, doğrusal gelişme ve mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanmasıyla ve bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilmektedir. Buna karşılık olarak postmodernite, “kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında heterojenliği ve farklılığı, özgürleştirici güçler olarak” öne çıkarmaktadır (PRECIS6, 1987, s.7-24 aktaran Harvey, 1997, s.21). Postmodernist düşüncenin temel özellikleri parçalanma, belirlenemezlik ve bütün evrensel ya da bütüncül söylemlere karşı derin bir güvensizlik olarak belirtilmektedir.

Postmodernistler sosyal bilimlerin dayandığı kabulleri ve kavramları sorgulayarak onları eleştirmektedirler. Eleştirilerinin temelinde, sosyal bilimlerin anlaşılma ve ifade edilme biçimlerinin modası geçmiş kabulleri ve çerçeveleri içermesi yer almaktadır. Postmodernistler tarafından, sosyal bilimlerin 18. yüzyıldan itibaren içerisinde gelişmiş olduğu kültürel ve tarihsel bağlamın artık geçerli olmadığı savunulmaktadır (Hollinger, 2005, s.9). Bu anlamda, sosyal bilimlerin kavramlarının kökleri moderniteye dayanmaktadır ve bu nedenle sosyal bilimlerin postmoderniteyi anlayabilecek hale gelmesi için revize edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, sosyal bilimlerin tamamıyla modası geçmiş bir hale geleceği belirtilmektedir (Hollinger, 2005, s.16).

Toplumların ayrı ayrı incelenmesine yönelik sosyolojik çözümler, bugün bazı sınırlılıklara yol açmaktadır. Günümüzde gerçekleşen en önemli toplumsal değişimler arasında yer alan **küreselleşme** süreci nedeniyle, dünya üzerinde hiçbir toplumdaki yaşam diğerlerinden tamamıyla ayrı bir şekilde yer almamaktadır. Dünya, önemli açılardan artık hemen herkesi etkileyen, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin bir sonucu olarak tek bir toplumsal sistem haline gelmektedir. Ülkeler arasındaki sınırları aşan toplumsal, politik ve ekonomik karşılıklı bağların kurulması, *küreselleşme* kavramıyla ifade edilmektedir. Modernitenin, yapısal olarak küreselleşmeye yönelik özelliği, modern kurumların en temel unsurlarının bazılarında açıkça görülmektedir. Küreselleşme, uzak yerleşimleri birbirlerine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilmektedir (Giddens, 2000, s.67; 1994, s.62). Ülkeler arasında ekonomik, politik ve kültürel olarak artan bağımlılığa karşın küreselleşme, toplumsal ayrımlar ve çatışmalara yol açarken toplumsal eşitsizlikler de devam etmektedir.

Postmodernite, Aydınlanma projesine bir tepki olarak gelişen ve dünyayı kapsayıcı ve evrensel kuramlarla açıklayan söylemlere karşı çıkan bir düşünce biçimidir.

Küreselleşme, ülkeler arasındaki sınırları aşarak oluşan toplumsal, politik ve ekonomik olarak kurulan karşılıklı bağları ifade etmektedir.